

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14559939>

PSIXOLOGIYADA TEMPERAMENTLAR BILAN ISHLASH

Toshmuxamedova Jadira Qural qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti tyutori

ANNOTATSIYA

Temperament tugʻma va oʻzgarmasdir. Ushbu maqolda psixologiyada temperamentlar bilan ishlash toʻgʻrisida fikr yuritilgan.

Kalit soʻzlar: psixofiziologik xususiyatlar, individual, harakatlar, psixologik muammolar, sangvinik, flegmatik, xolerik, melanxolik, his tuygʻu, psixologiya.

ANNOTATION

Temperament is innate and unchangeable. This article discusses working with temperaments in psychology.

Key words: psychophysiological characteristics, individual, actions, psychological problems, sanguine, phlegmatic, choleric, melancholic, emotion, psychology.

Temperament – bu inson faoliyati va hulq-atvorining dinamik va emotsional holatini xarakterlovchi shaxs individual xususiyatlarining yigʻindi hisoblanadi. Bundan tashqari, xolerik va sangvinik temperamentlar uchun harakatlar tezligi, umumiy harakatchanlik va hislarning tashqi kuchli (harakatlarda, nutqda, mimikada va boshqalarda) ifodalanishi, melanxolik va flegmatik temperamentlar uchun, aksincha, harakatlar sustligi va hislarning kuchsiz ifodalanishi xosdir. Temperament 4 tipga ajratib oʻrganiladi:

1. Sangvinik – quvnoq, chaqqon, tirishqoq va taʼsirchan odam. Sangvinikni kuldirish oson. Sangvinik kuchli tipga kiradi.
2. Flegmatik – vazmin, bosiq, kamharakat va hissiyotini jilovlab tura oladigan odam. Bunda sangvinik ustun keladi.

3. Flegmatikni kuldirish ham, jahlini chiqarish ham qiyin. Flegmatik kuchli tipga kiradi.
4. Xolerik – jizzaki, qiziqqon, chaqqon, beqaror, hissiy reaksiyaga boy odam. U juda harakatchan.
5. Melanxolik – g'amgin, zaif, yig'loqi va jur'atsiz odam. Melanxolikda ijobiy his-tuyg'udan salbiy his-tuyg'ular ustunlik qiladi. Melanxolik – temperamentning kuchsiz tipi.

Bir shaxsning o'zida temperament 100 % xolerik yoki 100 % flegmatik xususiyatlari bilan kelishi kam uchraydi. Masalan, kimdir 70 % xolerik bo'lsa, unda 30 % melanxoliya alomatlari yoki 75 % flegmatik tipiga 25 % sangvinik tipini eslatuvchi xususiyatlar qo'shib kelishi mumkin. Biroq bitta odamda ikkita temperament tipi 50/50 bo'lib kelmaydi.

SHuni ta'kidlash lozimki, temperament insonning qobiliyatligini va iste'dodini belgilamaydi. Ko'zga ko'ringan iste'dod egalaridan faoliyatning turli sohalarida turlicha temperament sohiblarini topish mumkin. Masalan, A.S. Pushkin – xolerik, A.I. Gersen – sangvinik, N.V. Gogol va V.A. Jukovskiy – melanxoliklar, I.A. Krilov va I.A. Goncharov – flegmatiklar. Ikki rus yirik sarkardalari A.V. Suvorov – xolerik, M.I. Kutuzov esa – flegmatik.

Temperamentlardan qay birining ustunligi haqidagi masalani ko'rishga zaruriyat tug'ilmaydi. Har bir temperament o'zining ijobiy va salbiy tomonlariga ega. Xolerikning ehtirosiligi, faolligi va quvvati, sangvinikning ta'sirchanligi va shayligi, melanxolik hislarining chuqurligi va barqarorligi, flegmatikning xotirjamliligi va shoshqaloqligining mavjud emasligi – bularning barchasi nomlari zikr etilgan temperamentlarining ijobiy tomonlari. SHu bilan birga, ularning salbiy tomonlarini ham ko'rsatib o'tish mumkin. Sangvinik temperamenti engil tabiatlikka moyillik, hislarning etarlicha chuqur va barqaror emasligiga olib kelishi mumkin.. Xolerik temperamenti insonni cho'rtkesar, o'zini tiya olmaslik, muntazam «portlashlarga» moyil qilib qo'yishi mumkin. Melanxolik temperamenti odamda o'z kechinmalariga o'ta berilganlik, o'ta uyatchanlik yuzaga kelishi mumkin.

Flegmatik temperamenti odamni lanj, harakatsiz, hayot taassurotlarning barchasiga befarq qilib qo'yishi mumkin.

Temperament haqidagi ta'limotning asoschisi qadimgi yunon tabibi Gippokrat hisoblanadi, uning ta'kidlashicha, odamlar «organizmidagi suyuqliklar» nisbati bilan farqlanadilar, suyuqlik yunoncha «krasis» so'zi bilan ifodalangan; so'ngra lotincha temperamentum – «mutanosiblik», «to'g'ri o'lchov» so'zi bilan almashtirildi. Gippokrat ta'limotiga tayangan holda antik davr tabibi Klavdiy Galen temperamentlar tipologiyasini ishlab chiqdi, uni o'zining «De temperamentum» qo'l yozmasida bayon etdi. Uning ta'limotiga ko'ra, temperament tipi organizmdagi qon, flegma, sariq va qora safro suyuqliklarining ustunligiga bog'liq. U 13 xil temperament tiplarini ajratdi, lekin keyinchalik ularni to'rt xilga birlashtirdi – bu sangvinik (qon), flegmatik (shilliq, balg'am), xolerik (safro) va melanxolik (qora safro).

Keyingi asrlarda uning izdoshlari tana tuzilishi va fiziologik vazifalarining farqlari bilan mos keladigan hulq-atvorlar xilma-xilligini kuzatgan holda, ularni tartibga solishga va guruhga ajratishga harakat qildilar. Temperamentlar haqidagi ta'limotning rivojlanishiga nemis faylasufi I. Kant, nemis psixiatri E. Krechmer, amerikalik olim U. SHeldon, rus fiziologi, akademik I.P. Pavlov, rus anatomi va shifokori P.F. Lesgaft va boshqalar o'z hssalarin qo'shganlar.

Leptosomatikka mo'rt tana tuzilishi, baland bo'y, yassi ko'krak qafasi, tor elka, uzun va ozg'in oyoq-qo'llar xosdir. Piknik – yog' to'qimasi rivojlangan, o'ta semiz, o'rtacha yoki past bo'yli, katta qorinli, kengayib ketgan tana va kalta bo'yinda joylashgan dumaloq kallaga ega. Atletik – mushaklari rivojlangan, kuchli tana tuzilishiga ega, baland yoki o'rtacha bo'yli, keng elkali, tor bo'ksali odam. Displastik – shaklsiz, noto'g'ri tana tuzilishiga ega bo'lgan odam. Bu tipdagi individlar tana tuzilishining turli nuqsonlari bilan ajralib turadilar, masalan, o'ta baland bo'y, mutanosib bo'lmagan tana tuzilishi.

Ko'rsatib o'tilgan tiplarning tana tuzilishlari bilan E. Krechmer uch xil temperament: shizotimik, iksotimik, siklotimiklarni ajratdi. SHizotimik astenik tana

tuzilishiga ega, u odamovi, kayfiyatning o'zgarishlariga beriluvchan, qaysar, fikr va qarashlarini o'zgartirishga moyil emas, atrofqa qiyinchilik bilan moslashadi. Aksincha, iksotimik atletik tana tuzilishiga ega, xotirjam, imo-ishoralari tiyilgan taassurotsiz odam, yuqori bo'lmagan tafakkur egiluvchanligiga ega, ko'pincha maydakash. Piknik tana tuzilishiga siklotimik ega bo'ladi, uning hissiyotlari shodlik va g'amginlik o'rtasida o'zgarib turadi, odamlar oson aloqaga kirishadi, qarashlari voqelikka mos keladi.

Krechmer nazariyasi Evropada keng ommalashdi. AQSHda XX asrning 40-yillarida U. SHeldonning temperament konsepsiyasi keng tarqaldi. Bu konsepsiya asosini tana va temperament – bu odamning bir-biri bilan o'zaro bog'langan ko'rsatkichlari haqidagi taxmin tashkil etadi. Uning fikriga ko'ra, tana tuzilishi uning vazifasi bo'lgan temperamentni belgilab beradi. SHeldon tana tuzilishining asosiy tiplari mavjudligi haqidagi gipotezadan kelib chiqib, ularni ta'riflashda embriologiya atamalaridan foydalanadi.

U uch xil tipni ajratdi: endomorf (endodermadan asosan ichki organlar hosil bo'ladi); mezomorf (mezodermadan muskul to'qima hosil bo'ladi); ektomorf (ektodermadan teri va nerv to'qimasi hosil bo'ladi). Endomorf tipiga mansub odamlarga zaif, kuchli rivojlangan yog' to'qimali tana tuzilishi, mezomorf tipiga kelishgan va mustahkam tana tuzilishi, katta jismoniy kuch xosdir, ektomorfga esa – mo'rt tana tuzilishi, yassi ko'krak qafasi va uzun ingichka kuchsiz muskulli oyoq-qo'llar xos. Sheldon bo'yicha, bunday tipdagi tana tuzilishlariga temperamentlarning ma'lum tiplari mos keladi, u tananing ma'lum organlari vazifalaridan kelib chiqib, quyidagicha nomladi: visserotoniya (ichki organlar), somatotoniya (tana) va serebrotoniya (miya). Ma'lum tana tuzilishining ustunligini sheldon mos ravishda visserotoniklar, somatotoniklar va serebrotoniklar deb ataydi va har bir odam xossalarning bunday guruhlariga ega bo'ladi deb hisoblaydi.

Hozirgi zamon psixologiyasida bunday tiplarning ko'pchiligi inson psixik xossalrining shakllanishida muhit va ijtimoiy sharoitlarning ahamiyati to'g'ri baholanmaganligi sababli qattiq tanqid ostiga olinadi. Organizmda dominantlik va

boshqaruvchi vazifalarni bajaradigan asab tizimi vazifalarining o'ziga xos xususiyatlarini o'rganishga asoslangan konsepsiyalar jiddiy e'tiborga loyiqdir. Nerv jarayonlari ba'zi umumiy xossalarning temperament tiplari bilan aloqasi nazariyasi I.P. Pavlov tomonidan taklif etilgan edi. U tadqiqot uchun Krechmer kabi tanalar va qon tomirlarining tashqi tuzilishini (P.F. Lesgaft) emas, balki yaxlit organizmni oldi va unda bosh miyani ajratib, ilmiy izlanish ob'ekti sifatida uning xossalarni belgilab chiqdi.

Ushbu yondoshuvning afzalligi boshlang'ich holat sifatida biologik hosilaning qo'shimcha va ikkilamchi belgilari emas, balki inson organizmining etakchi tizimi – markaziy nerv tizimi belgilari olinganligidan iborat edi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Z. Ibodullayev. Tibbiyot psixologiyasi. Darslik., 3-nashr., T.; 2019., 494b.
2. Z. Ibodullayev ensiklopediyasi., 2022 y;
- 3.http://reja.tdpu.uz/shaxsiyreja/content/120/html/103002/17.mavzu.Temperament_va_harakter.htm